

РЕТРОСПЕКТИВА ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

A RETROSPECTIVE OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE GRAIN MARKET IN UKRAINE

Арапін Ю.М., здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню історичних аспектів формування ринку зерна в Україні та світі. Зазначається, що ринок зерна є стратегічною галуззю народного господарства, а зернопродукти становлять основу продовольчої безпеки держави.

Автор зазначає, що діяльність суб'єктів ринку зерна пов'язана з виробництвом, зберіганням, переробкою, транспортуванням та реалізацією зерна з метою забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу держави. Україна входить до переліку провідних країн світу, які є надійними експортерами зернових культур на світовий ринок. Саме тому значення ринку зерна для України є вкрай важливим.

Торкуючись історичних аспектів зародження зернових відносин, підкреслюється, що перші повідомлення про землеробство та рослинництво було знайдено в літописах кінця I тис. до н. е. Автор зауважує, що у скіфському кургані був знайдений золотий колос пшениці натурального розміру. Вже в I тис. до н. е. скіфи-орачі, а пізніше слов'яни торгували з Грецією добрим зерном пшениці, яку вирощували в Подніпров'ї.

Досліджуючи ретроспективу появи та розвитку рослинництва загалом, автор виділяє декілька етапів, як-то: етап виникнення, етап розвитку, етап зростання, етап становлення, етап тактичний, етап стратегічний. І на всіх цих етапах формувалися свої суспільні відносини, що пов'язані з рослинництвом загалом та зернопродуктами зокрема.

Автор підкреслює, що останнім часом значна кількість країн орієнтуються на збільшення обсягів харчових продуктів на світовому ринку зерна. Така динаміка спонукає до зростання посівних площ зернових культур. Це, у свою чергу, не залишається без державного регулювання.

Також наголошується, що в світі кормові та інші угіддя займають величезні площі, які в декілька разів перевищують площі орних земель. Проте, у середньому частка лук і пасовищ у світі становить 20,1%, лісів та чагарників – 27,4% земельної площі. Налічується понад 20 тис. видів рослин, проте в культурі – лише 190 видів найбільш поширені, в тому числі 53 – олійні та прядивні, до 60 видів коренебобовидів, але лише 78 видів – це зернові та зернобобові.

У прикінцевій частині статті автором надано висновки стосовно основних завдань держави, а також її важелів впливу в процесі регулювання ринку зерна в Україні.

Ключові слова: суб'єкти ринку, продукти харчування, зернові культури, орні землі, державні інтереси, регулювання.

The article is devoted to the study of historical aspects of the formation of the grain market in Ukraine and the world. It is noted that the grain market is a strategic branch of the national economy, and grain products form the basis of the country's food security.

The author notes that the activity of the subjects of the grain market is related to the production, storage, processing, transportation and sale of grain in order to meet domestic needs and build the export potential of the state. Ukraine is included in the list of leading countries in the world that are reliable exporters of grain crops to the world market. That is why the importance of the grain market for Ukraine is extremely important.

Touching on the historical aspects of the origin of grain relations, it is emphasized that the first reports about agriculture and crop production were found in the annals of the end of the 1st millennium BC. e. The author notes that a life-size golden ear of wheat was found in the Scythian mound. Already in the 1st millennium b.c. scythians-ploughmen, and later the Slavs, traded with Greece selected wheat grain, which was grown in the Dnieper region.

Studying the retrospective of the emergence and development of crop production in general, the author distinguishes several stages, such as: the stage of emergence, the stage of development, the stage of growth, the stage of formation, the tactical stage, the strategic stage. And at all these stages, social relations related to crop production in general and grain products in particular were formed.

The author emphasizes that recently a significant number of countries are focusing on increasing the volume of food products on the world grain market. Such dynamics encourage the growth of grain crops. This, in turn, does not remain without state regulation.

It is also emphasized that in the world fodder and other lands occupy huge areas, which are several times larger than the area of arable land. However, on average, the share of meadows and pastures in the world is 20,1%, forests and shrubs – 27,4% of the land area. There are more than 20,000 species of plants, but only 190 species are the most common in culture, including 53 oilseeds and sorghums, up to 60 types of root vegetables, but only 78 species are grains and legumes.

In the final part of the article, the author provides conclusions regarding the main tasks of the state, as well as its levers of influence in the process of regulating the grain market in Ukraine.

Key words: market subjects, food products, grain crops, arable land, state interests, regulation.

Постановка проблеми. Вітчизняний ринок зерна є стратегічною та найефективнішою галуззю народного господарства. Зерно та вироблені з нього продукти завжди мають високу ліквідність, так як можуть бути швидко реалізованими на світовому ринку та становлять основу продовольчої безпеки держави.

Природно-кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню всіх зернових культур і дають змогу отримувати високоякісне продовольче зерно в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день в Україні питанням аграрного ринку загалом та ринку зерна зокрема, приділяється особлива увага. Окрім цього зерновий ринок є основою продовольчої безпеки держави.

Даному тематичному спрямуванню присвячені численні дослідження таких науковців та дослідників як В. М. Жук, О. А. Коваленко, В. А. Мазур, М. О. Мордванюк, І. С. Поліщук, Т. В. Пуліна, М. П. Сичевський, Н. В. Телекало, О. Ю. Ткачук та ін. Враховуючи особливу актуальність зазначеної тематики, вважаємо доцільним долучитися до її розгляду та висловити своє бачення з цього приводу. Водночас варто підкреслити, що на сучасному етапі розвитку нашої держави фактично відсутні наукові дослідження з цього питання. У зв'язку з чим постала гостра потреба в їх науковому опрацюванні.

Метою статті є з'ясування та систематизація історичних аспектів формування ринку зерна в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Загалом ринок зерна (далі – РЗ) являє собою систему товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі

здійснення виробництва, зберігання, переробки, транспортування та реалізації зерна на засадах вільної конкуренції, оптимального вибору напрямків реалізації зерна, рентабельного ціноутворення, а також державного контролю за його якістю та зберіганням [1, с. 93].

Людство почало культивувати зернові культури ще з давніх-давен. Й до нині вони заслужено займають провідні позиції у рейтингах продуктів харчування в понад 50 країн світу. Україна також входить до цього переліку та є потужним виробником і експортером зернових культур. Зерно в Україні є одним з основних продовольчих культур. З нього виготовляють цінний в харчовому розумінні продукт – хліб, який високо цінується в усьому світі за своїми споживчими характеристиками. Саме тому значення РЗ для нашої держави є особливо важливим [2].

Розглядаючи історичні аспекти створення РЗ, зауважимо, що галузь рослинництва йде в глибину тисячоліть. За даними академіка М. І. Вавилова, ці суспільні відносини виникли ще у верхньому палеоліті, тобто близько 50 тис. років тому. У розкопках кам'яного віку (неоліт, мезоліт) були виявлені культурні рослини. Кам'яні знаряддя, що знайдені в Палестині, датовані 8–10 тис. до н. е.

У світовому землеробстві й рослинництві виділяють кілька центрів його розвитку. Це південна, східна та передня Азія, включаючи Єгипет (Індія, Китай, Межиріччя Тигру і Євфрату, країна шумерів, пізніше Вавилон, Сирія, Єгипет), в Америці – південна Америка (Болівія, Мексика, Бразилія, Перу), в СНД – Закавказзя, Середня Азія (особливо Туранська низовина), Україна – степи Придніпров'я за трипільської культури.

Досвід людства нагромаджувався поступово на основі практики та передавався спершу усно, а згодом коли виникла писемність (3–5 тис. років до н. е.), знання нагромаджувалися за допомогою письма, зокрема, про це є відомості у Вавилоні, Сирії, Єгипті. Виявлено багато клинописів країни шумерів у Межиріччі Тигру і Євфрату, а також цивілізації, яка передувала шумерській культурі. Завдяки їм одержано відомості про складне інтенсивне зрошуване землеробство Вавилону.

З письмових праць до нас дійшли, наприклад, закони царя Хаммурапі (бл. 1760 р. до н. е.), твори грецьких істориків і письменників, в яких відображено високе на той час мистецтво створення поливних систем, зокрема, праці Гесіода (I тис. до н. е.), Еврипіда та Аристотеля (IV ст. до н. е.), римських письменників Катона «Про землеробство», Варона, Колумелли, Плінія про землеробство і рослинництво, візантійська енциклопедія «Геопоніки» тощо.

Перші повідомлення про землеробство та рослинництво було знайдено в літописах кінця I тис. до н. е. Про високий рівень землеробства скіфів-орачів, полян, тиверців, дулібів та інших свідчать розкопки. Так, у скіфському кургані був знайдений золотий колос пшениці натурального розміру. Вже в I тис. до н. е. скіфи-орачі, а пізніше слов'яни торгували з Грецією добірним зерном пшениці, яку вирощували в Подніпров'ї.

У середньовічній Європі узагальненням досвіду рослинництва займалися монахи-літописці та наставники.

Загалом, розкриваючи ретроспективу появи та розвитку рослинництва можна виокремити декілька етапів (періодів), зокрема:

- *етап виникнення* – первісне рослинництво мезоліту й неоліту виникло з першим поділом праці, коли людина почала вести осілий спосіб життя, приручати диких тварин і вирощувати хлібні злаки, зернові бобові, коренеплоди, баштанні та інші рослини;

- *етап розвитку* – рослинництво рабовласницько-античного суспільства країн Азії, Єгипту, Месопотамії, слов'янських городищ на території України, Греції, Риму, Візантії і середньовічної феодальної Європи. Причому в античних країнах – Римі, Греції, пізніше у Візантії – виро-

шували навіть по два врожаї на рік. Землеробам Риму вже була добре відома роль бобових і сидеральних культур. Тут у I ст. до н. е. імператором Юлієм Цезарем замість зернового трипільля були впроваджені плодозмінні сівозміни, що відповідали всім вимогам плодозміни XIX ст.;

- *етап зростання* – охоплює XVIII – XIX ст. Це етап розвитку мануфактурного капіталізму, що зумовив зростання чисельності міського населення, потребу у продовольстві та сировині для фабрик і заводів, а звідси – і збільшення посівних площ зернових, технічних і кормових культур, розвиток тваринництва. Все це сприяло бурхливому розвитку сфери сільського господарства, появи значної кількості наукових і науково-практичних праць;

- *етап становлення* – започаткований так званим «зеленим рухом» (Grün Beweegung) починаючи з 1900-х років (триває і донині);

- *етап тактичний* – інтенсифікація розвитку рослинництва, починаючи з другої половини XX ст. Даний етап є продовженням «зеленого руху», проте ґрунтується на сучасних досягненнях біології, генетики, селекції, землеробства, агрохімії, молекулярної і генної інженерії, що дало змогу перейти до сучасних інтенсивних технологій вирощування високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур на базі високоефективної механізації й електрифікації виробничих процесів, програмування врожайності, широкого використання електронно-обчислювальної техніки. Цей період розвитку рослинництва останнім часом характеризується посиленням руху за усунення негативного впливу антропогенного фактора на агроландшафти. Широке застосування хімічних засобів вирощування польових культур — надвисоких норм мінеральних добрив, пестицидів (гербіцидів, інсектофунгіцидів), дефоліантів, десикантів тощо призвело до небажаних і навіть загрозливих наслідків для навколишнього природного середовища та рослинницької продукції і негативного її впливу на здоров'я людей. Тому цей період у розвитку рослинництва в Україні характеризується посиленням руху в напрямі усунення негативного впливу надмірної хімізації рослинництва [3, с. 57];

- *етап стратегічний* – дана сфера відносин є пріоритетною сферою інтересів практично всіх країн світу, включаючи і нашу державу. На цьому етапі держава здійснює аналіз поточної ситуації на РЗ, прогнозує можливий майбутній його розвиток, визначає свою роль та місце, а також відносить дану сферу до першочергових (питання національної безпеки) та розробляє стратегію її забезпечення [4, с. 180].

Варто підкреслити, що у 2022 році кількість мешканців нашої планети перетнуло позначку у 8 млрд. У зв'язку з чим практично всі країни беруть курс на збільшення обсягів харчових продуктів на світовому РЗ. Такі тенденції призводять до збільшення посівних площ зернових культур, що не обходиться без державного регулювання.

Так за даними останніх досліджень розподілу сільськогосподарських земель у світі, сукупна площа світових орних земель у світі сягає 1,87 млрд./га. Загалом, орні землі становлять 12,6% поверхні суші Землі. Виходячи з відсоткового співвідношення ключові земельні ресурси планети зосереджені, в основному, в таких регіонах, як Європа і Південна Азія. Досить вагоме місце в загальносвітовому рейтингу займає Україна (входить в ТОП-10, займаючи 6 місце у світі), яка володіючи 43,37 млн./га (тобто 2,31% світових площ орних земель), значно перевершує будь-яку з країн Європи.

При аналізі потенціалу країни у співвідношенні «орні землі на душу населення», Україна займає 5 місце, поступаючись лише Росії, Канаді, Австралії та Казахстану.

Природні кормові та інші угіддя займають величезні площі, які в декілька разів перевищують площі орних земель. Так, у середньому частка лук і пасовищ у світі становить 20,1%, лісів та чагарників – 27,4% земельної

площі. Налічується понад 20 тис. видів рослин, проте в культурі – лише 190 видів найбільш поширені, в тому числі 78 видів – зернові й зернобобові, 53 – олійні та прядивні, до 60 видів коренебульбоплодів.

Основні культури, що культивує людство є надбанням Старого світу і лише сьома їх частина походить з Нового світу. При колонізації Америки конкістадорами, а потім при масовому переселенні європейців туди були завезені основні зернофуражні, кормові й технічні культури – всі зернові першої групи (пшениця, жито, ячмінь, овес), а також горох, рис, боби, соя та інші бобові, мак, кормові, бобові і злакові трави. З Америки, як відомо, завезені кукурудза (Колумбом наприкінці XV століття), пізніше – картопля, соняшник, бавовна, а також гарбузи, квасоля, арахіс та ін. Південна й Південно-Східна Азія дала людству сою, рис, чумизу, прядивні – коноплі, кенаф; Африка – сорго, суданську траву, ріцину, кунжут, кавуни; Європа – цукрові буряки, конюшину, злакові трави, зокрема Україна – тимофіївку, житняк, а також бобові – вику та інші. За даними М. М. Вавилова та інших учених, знайдені стародавні центри походження пшениці, жита, ячменю, вівса, гірчиці, вики, льону, конопель, конюшини, люцерни (Середня Азія), тимофіївки (північні райони Нечорнозем'я), стоколосу безостого 18 (середня смуга), житняку (південна частина Поволжя і степи України). В Україні особливо добре прижилися соняшник, кукуру-

дза, картопля. Поширенню різних видів культурних рослин по материках сприяли подорожі, заселення нових земель та їх колонізація [5, с. 21].

Висновки. Забезпечуючи реалізацію державних інтересів на РЗ, держава повинна:

- підтримувати сільськогосподарське виробництво та підвищувати конкурентоспроможність суб'єктів РЗ;
- підтримувати дрібних суб'єктів РЗ та суб'єктів, що лише розпочинають свою підприємницьку діяльність;
- розвивати ринкову інфраструктуру, що пов'язана з РЗ;
- раціонально використовувати сільськогосподарські угіддя та забезпечувати охорону орних земель;
- підтримувати місцеві ініціативи розвитку сільських територій та якості життя на селі;
- забезпечувати пільгове кредитування на придбання новітньої сільськогосподарської техніки;
- розвивати сільськогосподарське машинобудування;
- впроваджувати у виробництво новітні технології з метою інтенсифікації розвитку РЗ тощо [6, с. 69].

Державне регулювання РЗ має включати не лише державне управління та його державне фінансування, але й такі важелі впливу як: справляння податків та зборів; проведення кредитної та амортизаційної політики; надання фінансової допомоги; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; політика ціноутворення тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жук В. М. Розвиток зернового ринку. Наукове обґрунтування інтенсифікації виробництва зерна в Україні: виступи науковців на засіданні Президії Національної академії аграрних наук України 27 липня 2011 р. К. : Аграрна наука, 2011. 156 с. URL : <https://magazine.faaf.org.ua/rozvitok-zernovogo-rinku-1275.html>.
2. Озима пшениця: характеристика, посів, збирання і зберігання. URL : <https://bizontech.ua/blog/winter-wheat-characteristics-sowing-harvesting-storage>.
3. Коваленко О. А. Рослиництво. Курс лекцій. Микол-й нац. аграр. ун-т. Миколаїв. 2014. 331 с. URL : https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3141/1/Kovalenko_O.Rosl_KL.pdf.
4. Андрущенко І. Г. Удосконалення державного регулювання консолідаційних процесів у діяльності фінансових установ. *Поріє-няльно-аналітичне право* : електр. наук. фах. видання. 2014. № 5. С. 179–181. URL : http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/5_2014.pdf.
5. Мазур В. А., Поліщук І. С., Телекало Н. В., Мордванюк М. О. Рослиництво : Навч. посіб. для студ. в галузі знань 20 «Аграрні науки та продовольство» спец. 201 «Агрономія» першого бакалав. рівня. Вінниця : Вид-во ТОВ «Друк». 2020. 352 с. URL : <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/27415.pdf>.
6. Ткачук О. Ю., Пуліна Т. В. Публічне адміністрування ринку сільськогосподарського страхування. *Управління змінами та інновації* : наук.-практ. журн. 2021. № 1. С. 67–70. URL. <http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/16/13>.